

Reformationen i Finland.

Huru gick det till när kyrkan här i Norden bröt med den medeltida ordningen för tro och kult?

I viss mening är frågan av forskningen besvarad. Vi känner väl de viktiga data från reformationens genombrottstider och vi vet ganska bra, vilka de liturgiska aktstycken äro, som markera utvecklingen under 1500-talet, liksom vi också känner huvudpersonerna i det dramatiska skeendet. Bilden av dem har begynt bli allt mera nyanserad icke minst huvudaktörernas. Tidigare hade uppfattningen om dem alltför ensidigt formats av de beställda samtida och icke helt opartiska krönikorna och porträtten.

Så långt är allt gott och väl. Men detta ger oss ännu icke svaret på den intressanta frågan: huru genomfördes de politiska makt-havandenas och den kyrkliga ledningens intentioner ute i församlingarna? Huru ställde sig prästerna till de olika påbuden och huru reagerade allmogen inför den ovanifrån påbjudna ändringen i lära och kult?

Dessa och liknande frågor äro av den allra största betydelse för förståelsen och en rätt uppfattning av hela reformationshistorien och även av den evangeliska kyrkans väsen.

Spörsmålet har kommit att beaktas av den kyrko- och liturgi-historiska forskningen i stigande grad, sedan de stora linjerna klarlagts och sammanfattats exempelvis av Hjalmar Holmquist i hans kyrkohistoria och av Sven Kjällerström i hans undersökningar, exempelvis i den magistrala översikten, som bildar inledning till Missa Lincopensis.

Bland sådana arbeten, som belysa förhållandena ute i församlingarna, kan man erinra om D. Lindqvists, här tidigare refererade, undersökning om första-mässan i Stockholm. Ett annat belysande dokument är den nyligen utgivna Kumla kyrkas räkenskapsbok, som senare kommer att anmälas i tidskriften.

För Finlands kyrka har nyligen en värdefull och ingående undersökning av reformationstidens historia publicerats. Det är Doktor *Olav D. Schalin*s gradualavhandling: *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland*. Med utgångspunkt från den kultiska utvecklingens dokument ger han en

Olav D. Schalin: Kulthistoriska studier till belysande av Reformationens genomförande i Finland. I. Hälsingfors 1946. Akademisk avhandling. 335 s.

nyanserad bild av hela reformationshistorien i Finlands kyrka.

Den avhandling som prosten i Pargas framlade inför teologiska fakulteten i Åbo den 23 januari i år var det första doktorsspecimen, som ventilerades vid fakulteten där. Som fakultetsopponent fungerade professor Kjällerström från Lund.

Schalins avhandling utgör resultatet av många års tålmodiga och krävande forskningar och bekantgör ett tidigare i stor utsträckning okänt material, som författaren sammanfört från olika håll. Så mycket större blir den respekt man känner inför denna vetenskapliga prestation, om man vet att arbetet i huvudsak var avslutat redan före det finska vinterkriget och att författaren sålunda nödgats sammanhålla hela detta väldiga material under den för vetenskaplig produktion förödande verkan av två krig inom landet. Detta är en utmärkt prestation av en forskare, som samtidigt stått mitt uppe i sin prästerliga tjänst.

Ungefär hälften av Schalins avhandling utgöres av en ingående förteckning av kultiska handskrifter eller av tryckta urkunder med däri införda anteckningar eller ändringar av de tryckta formulären. Från arkiv och kyrkor har författaren förtecknat de 160 källorna, som belysa utvecklingen under 1500-talet och intill omkring år 1625.

Schalin torde här ha verkställt en ganska fullständig generalinventering av vad Finland har bevarat av äldre missalen, brevvarier, sångböcker och handböcker och man kan endast lyckönska honom och den kyrka, han tjänar, till att ha genomfört detta insamlings- och registreringsarbete. Det är icke utan en känsla av avund, som man konstaterar detta, då man tänker på vad som i detta avseende är ogjort hos oss i Sverige. Denna känsla förstärkes ytterligare, då man av Schalins genomgång av det hopsamlade materialet ser huru konkret bilden av reformationstiden framträder för läsaren. Förvisso skulle en liknande svensk undersökning ge rik lön för mödan.

Till källförteckningen sluter sig ett par register av stort värde dels över de svenska och finska psalmer och sånger, som författaren har återfunnit i sina urkunder, över latinska sånger och över de lutherska antifonariernas omfång.

Senare delen av undersökningen behandlar kulten och dess utöfvare före den liturgiska striden. I en utlovad senare del, som man gärna vill hoppas att författaren skall bli i tillfälle att utge, är det hans avsikt att föra skildringen vidare fram till år 1625.

Med utgångspunkt från reformationstidens väl kända data och beslut genomför författaren sin skildring av huru kulturreformen genomfördes i Finland under hänsynstagande till det parallella skeendet i Tyskland och Sverige samt, i någon mån, i Baltikum. Genom flitigt ösande ur de tillgängliga källorna ger han konkretion åt sin skildring av detta för Finland, liksom för hela Norden, innehållsdigra århundrade. För Finland tillkommer ju ett särdrag, därigenom att av hela antalet moderförsamlingar omkring en tredjedel voro tvåspråkiga eller svenskspråkiga, övriga rent finska.

Under dominikanvikarien Mårten Skyttes episkopat begyntes reformationen i Finland. Vid sidan om Åbo tyckes Viborg, sedan 1554 biskopssäte i ett nytt stift, ha spelat en stor roll. Som Schalin tidigare i en uppsats i denna tidskrift år 1936 visat, torde Viborg och Nyland hava utgjort en tidig härd för reformatorisk verksamhet.

Den kultiska reformen synes i Finland som i Sverige ha börjat med ändringar av canon i den latinska mässan — alltså med en reviderad, reformistisk mässa och detta på 1530-talet. Med översättningen av Nya testamentet till svenska av år 1526 ökades möjligheterna att överföra de viktiga textläsningarna till det ena av Finlands modersmål. Agricolas finska översättning av Nya testamentet förelåg först år 1548. Svensk mässa synes, enligt Paul Juusten, ha utförts för första gången i början av 1530-talet celebrerad av sakristanen Laurentius Canuti i Åbo domkyrka. 1536 års »kyrkomöte» blev i Finland som i Sverige avgörande för kulturreformen.

Såväl Laurentius Canuti som Finlands store reformator Mikael Agricola har utgått från den Viborgska kulturkretsen.

Det svenska Finland kom givetvis något före det finska, då man ju från Sverige hade tillgång till mässa, bibel och svenskspråkig psalm. Svensk landsort, framför allt Nyland, synes därför ha gått före vid mottagandet av de nya idéerna.

Genom att under åren 1536—37 ta hand om prästtillsättningarna befordrade Gustav Vasa reformationen, liksom sin egen ekonomiska välfärd. Han gav kollationsbrev åt dem, som lovade predika Guds ord och därtill voro villiga att ge konungen årliga gåvor eller skatter.

Vad angår den även hos oss diskuterade frågan om sjungen mässa, visar författaren, att man i Finland tidigt anpassat den nya

texten till de gamla melodierna. Insatta blad i Åbomissalena från Kangasala och Euraåminne visa det. I dessa finnes den längre svenska nattvardsprefationen med instiftelseorden och Herrens bön inskrivna efter svenska mässan år 1537. Ändringarna sådana de förelågo i 1541 års svenska mässa, iakttages genom senare gjorda strykningar. Av intresse är författarens påpekande att den doxologi, som hos oss nu mera avslutar Fader vår, men som saknades under 1500-talet, tillagts i Kangasalaexemplaret i enlighet med finländskt bruk. Även en finsk mässtradition kan beläggas från 1530-talet.

Redan på 1540-talet har man i Finland liksom i Sverige varit i färd med att skapa ett kyriale med de båda modersmålen som text under den gamla sången. Men också introitus översattes, och rättades enligt den nya lärans krav.

Likaså har man redan under 1540-talets förra del arbetat med att utge evangelibok under hänsyn dels till den svenska evangelieboken och dels Åbomissalet. Intressant är att föreläsandet av evangeliet tyckes ha inletts med den gamla växelhälsningen, som också upptogs av Agricola år 1549.

På finskt språkområde synes man ha gjort ett försök att bevara offertoriet, i likhet med Missa lincopensis. Så upptages det i den s. k. Mathiae Joannis West Codex från Vemo (West dog 1549.) Hela denna intressanta codex, som tidigare forskare på området observerat och kartlagt, synes vara ett mycket belysande dokument från 1530-talets liturgiska reformarbete, bakom vilket Martin Skytte torde stått som inspirerande kraft.

Mikael Agricola, som tyckes stå som Finlands Laurentius Petri, konservativ i förhållande till kulten, försiktig i reformerna, utgav år 1544 för det finskspråkiga prästerskapet sin Rucouskiria. Den utgjorde dels en privat bönbok och dels en handledning och hjälp för prästerskapet vid gudstjänsten. Den utgör ett bönbokskompendium för mässa, tidegärd och enskild andakt, och är i förhållande till Olaus och Laurentius Petris arbeten en relativt självständig skapelse med utnyttjande bl. a. av Åbomissalets kollektböner. Han förutsatte att den gamla gregorianska sången skulle användas; för långfredagen förutsatte han sju bönetimmar; Kristi lekamensfest bibehålles och även i fråga om bibehållna helgon dagar visade han sig konservativare än exempelvis Articuli ordinationiae.

I Finland synes den Olaus Petri tillskrivna översättningen av

Te Deum, som här i Sverige snart ersattes av broderns redan 1540 i Höghandskriften upptagna översättning, ha hävdad sin ställning långt in på 1600-talet, vilket torde innebära att den tidigt blivit allmänligare brukad och insjungen. De i Sverige vanliga sekvenserna återfinnas i samtida handskrifter i Finland. Vissa varianter i de äldsta finländska handskrifterna överensstämmer med Högmanuskriptet, vilket ger författaren anledning att fråga om ett okänt svenskt psalmtryck funnits. En annan tänkbar anledning torde vara att de finländska prästerna, som förmedlat de tidiga svenska översättningarna, erhållit dem genom besök i Sverige, eller studerat i Uppsala. Även i andra stycken ha tydligen samarbete förekommit mellan Uppsala och Åbo, respektive Laurentius Petri och Martin Skytte.

Detta samarbete synes kunna spåras också i de parallella förändringarna i den latinska sången i mässan och tidegården. Utvecklingen i fråga om tidegården synes ha förlöpt alldeles parallellt i Finland och Sverige med uteslutningar, förkortningar och korrigeringar.

Vid sidan om Mikael Agricola intar Paul Juusten, död 1576, en rangplats. Hans år 1573 utgivna *Capita rerum synodicarum* komplettera och förklara den svenska kyrkoordningen på ett för honom personligt sätt. Däremot avvisar Schalin den uppfattningen att de skulle utgöra en kyrkoordning för Finland, som skulle ersätta den svenska. Juusten har också sökt avhjälpa bristen på finskspråkiga böcker för gudstjänsten. Bevarad är endast hans år 1575 utgivna mäsas: Se pyhä messu, som ger ordningen för en finsk luthersk mäsas att användas vid sidan om den festligare finsk-latinska mässan. Den följer grundsatserna i *Nova ordinantia ehuru* i viss mån självständig och med inslag av Kristusfromhet. För introitus och gradual anvisar han psaltarpsalmer på finska att läsas eller reciteras. Nattvardsmässor (på vardagar?) utan predikan och utan läsning av kyrkoårets perikoper förutsattes. Juusten lämnar här plats för en mäsas enligt 1571 års kyrkoordning, 1574 års beslut och 1575 års *Ordinantia*.

Under 1560-talet har i Finland liksom i Sverige en ny iver för sports för den nya psalmen på modersmålet. Den rimmade Te-Deum-översättning, som vi äga i psalmboken under nr 604, har sannolikt tillkommit i Finland under 1500-talet. I Sverige är den känd först år 1614. Schalin framkastar förmodandet att Petrus Follingius skulle vara översättaren. En finsk version fanns före

1583. Till Sverige torde den ha kommit genom Forsius Andeliga psalmer och Wijsor av år 1614.

I fråga om den bevarade latinska sången har man i Finland varit konservativare än i Sverige. Framför allt evad det gäller sekvenserna för helgonfesterna. Inte blott Heliga-Lekamens-sekvensen *Lauda Sion* är handskriftligt belagd från 1500-talets senare del, utan också Henrikssekvensen och S:t Lars sekvensen: *Stola iucunditatis* och andra.

Under Juustens tid hade officierna i Åbo inskränkts till matutin och vesper endast på söndagarna och helgdagarna med därtill ansluten vesper och vigilia på aftonen före. I ett cirkulär av år 1573 förordar Juusten predikan på sön- och högtidsdagar vid matutin och vesper. Utvecklingen i dessa avseenden gick i Finland parallel med den i Sverige.

Sammanfattningsvis säger Schalin att någon egen reformation icke förekommit i Finland. Det svenska har stått som avgörande förmedlare av den lutherska kulturreformen till Finlands båda språkgrupper.

Arthur Adell.

Nya introitusalternativ?

Ett studiekonvent med prästerna i Tunaläns och Sevede samt Aspelands kontrakt i Linköpings stift hölls den 2 oktober i Mariannelund. Dagen inleddes med kyrkmässa i Hässleby kyrka, varvid kyrkoherde E. Nilsson, Frödinge, och komminister Sven Ax:son Hultquist, Hässleby, tjänstgjorde vid altaret och kontraktsposten Erik Meurling, Kristdala, predikade. Mariannelunds kyrkokör och barnkör under kantor Gunnar Hjorts skickliga ledning läto gudstjänstdeltagarna på ett oförgätligt sätt uppleva den gammalkyrkliga sångens stora skönhets- och uppbyggelsevärde. Efter gudstjänsten utfördes fem olika introitus för att bereda studiekonventets deltagare tillfälle att bedöma de olika sätten att lösa denna uppgift i den gamla och nya mässboken och i ett par mycket intressanta och värdefulla introitusskapelser i anslutning till gammalkyrkliga tongångar av Albert Runbäck.